

Workshop “De l’aldea a la *ciuitas*: materialitat i ideologia. Contrastació de models al nord- oest del Mediterrani durant el II i I mil·lenni a.n.e.” (Lleida, 3 de desembre de 2004)

El Grup d'Investigació Prehistòrica de la Universitat de Lleida (GIP), actualment integrat en el grup consolidat de la Generalitat de Catalunya, Grup de Recerca Arqueologia, Prehistòria i Història Antiga (GRAPHIA), 2005SGR-00798, va desenvolupar entre els anys 2002 i 2004 el projecte “De l'aldea a la *ciuitas*: materialitat i ideologia. Contrastació de models al nord-oest del Mediterrani durant el II i I mil·lenni a.n.e.”, amb el suport del llavors Ministerio de Ciencia y Tecnología, referència BSO2001-0523.

El projecte partia d'unes hipòtesis bàsiques sorgides de projectes anteriors (PB92-0148 i PB96-0419), a partir dels quals havíem arribat a la conclusió que el territori articulat per la confluència del riu Segre i Cinca presentava una evolució singular durant els dos primers mil·lennis a.n.e. respecte a la resta del nord-est peninsular. Aquesta proposta estava fonamentada bàsicament en l'anàlisi de l'aparició de l'arquitectura pètria i l'evolució urbanística, en les formes d'ocupació del territori i les estratègies de subsistència, i en una nova proposta de periodització que defugia els tradicionals marcadors de temps en favor d'indicadors de fons i que apostava per la cronologia calibrada. A més, en el marc d'un model teòric de matriu processual, es qüestionaven els camps d'urnes, el paper que tradicionalment els ha estat assignat en el procés històric, i es plantejava la seva

condició de constructe, de cultura arqueològica mite de l'arqueologia normativa.

El projecte tenia com a objectiu una primera caracterització del Grup Segre-Cinca i la sistematització de la seva evolució al llarg del II i el I mil·lenni a.n.e. i la contrastació d'aquest model amb els processos desenvolupats en altres àrees. L'eix central i la major inversió d'esforços es concentraven en l'àrea nuclear, les llanades occidentals catalanes, i les aportacions complementàries en les col·laboracions provinents de la desembocadura de l'Ebre (Jordi Diloli, Universitat Rovira i Virgili, Tarragona, URV), la costa central catalana (Joan Francès, Col·lectiu de Recerques Arqueològiques de Cerdanyola, CRAC) i el sud de França (Dominique Garcia, Universitat d'Aix-en-Provence).

Els principals èxits acadèmics de l'equip van ser, sens dubte, les dues tesis doctorals, Natàlia Alonso Martínez, “Agricultura a la Plana Occidental Catalana durant la Protohistòria”, Universitat de Lleida, Lleida 1997, publicada a *Monographies d'Archéologie Méditerranéenne*, 4, Lattes, 1999, i Joan B. López i Melción, “L'evolució del poblament protohistòric a la Plana Occidental catalana. Models d'ocupació del territori i urbanisme”, Universitat de Lleida, Lleida 2000, actualment pendent de publicació en la mateixa sèrie. Entre les nombroses publicacions es poden destacar

pel seu caracter sintètic, Alonso 2000, 2002 i 2004, cultius i producció agrícola en època ibèrica; Alonso *et al.* 1999, proposta de periodització; GIP 2003, presentació dels Vilars; Junyent 2002, ponència sobre el bronze final i el primer ferro a la depressió de l'Ebre presentada a la Reunió Iber a l'Ebre. Recerca i Interpretació (Tivissa) i 2003, Història de Lleida; López 2001a, presentació de Minferri; i 2001b, caracterització de l'edat del bronze i del Grup Segre-Cinca.

En l'àmbit de la recerca bàsica, cal destacar la col·laboració sistemàtica amb els i les diferents especialistes, garantint els protocols i les anàlitzes, i el desenvolupament de línies interdisciplinàries amb objectius propis, especialment en la reconstrucció climàtica i paleoambiental. Per exemple, les col·laboracions establertes per N. Alonso amb l'equip municipal d'arqueologia urbana per investigar la producció i l'alimentació en la Lleida romana i islàmica; amb investigadors del Departament de Producció Vegetal i Ciència Forestal (UdL) i de la Unitat de Fisiologia Vegetal (UB) en la determinació de les condicions hídriques de creixement de diverses espècies mitjançant l'aplicació de la discriminació isotòpica del carboni 13; o amb investigadors de l'Institut Jaume Almera per a l'estudi de l'evolució climàtica des del 1700 a.n.e. a través de l'anàlisi de columnes sedimentàries de l'antic estany d'Ivars (Vila-sana).

La recerca bàsica ha constituït un dels eixos fonamentals, però el projecte aspirava igualment a la socialització del coneixement i del patrimoni produïts i, en realitat, només era viable en el marc d'una estratègia de R+D+I, fonamental per a prioritzar i definir els objectius científics i garantir-ne l'assoliment. La transferència de resultats i la implicació en el territori eren, alhora, objectius i condicions necessàries. Aquesta estratègia de R+D+I es pot sintetitzar en les següents línies d'actuació: 1) la recuperació del patrimoni arqueològic; 2) posada en valor del patrimoni i inserció en les dinàmiques socioeconòmiques del territori; 3) difusió social dels resultats; 4) aplicació de les TIC a la gestió del registre arqueològic i a la difusió dels resultats científics i conversió en productes (vídeo, CD, DVD, web, reconstruccions virtuals) i tecnologia aplicable a la presentació al públic dels jaciments arqueològics; 5) integració de l'arqueologia aplicada (arqueologia contractual o de gestió) i l'arqueologia bàsica o d'investigació, en benefici de la recerca, la consolidació i el finançament de l'equip, i 6) la consecució de recursos privats, esponsors i promotors, complementaris dels recursos públics.

Sobre el terreny, el projecte ha tingut dues actuacions estrelles, la gran aldea oberta de Minferri (Juneda), habitada des del neolític final fins mitjan del II mil·lenni, i la fortalesa dels Vilars (Arbeca), construïda pels volts del 750 a.n.e. i abandonada quatre-cents anys més tard; en els dos casos es tracta de projectes integrals de recerca, recuperació patrimonial i difusió: la presentació al públic de la fortalesa i la museïtzació de la cultura material i la fauna de la gran aldea oberta. Aquestes dos actuacions són les grans absents en els textos presentats en el workshop pel fet d'haver estat objecte de diferents publicacions, a diferència d'altres intervencions pràcticament inèdites del GIP, i d'orientar-se la reunió a la contrastació de resultats amb els equips de les diferents àrees.

Al llarg dels tres anys llargs, podem identificar tres accions que, en certa manera, han actuat com a referència. El projecte "De l'aldea a la *ciuitas*" s'inicia formalment amb la inauguració de l'exposició a Lleida (Institut d'Estudis Ilerdencs, 2001), Barcelona (Museu d'Arqueologia de Catalunya, 2002) i Juneda (Museu, 2003) "Colors de Terra. La vida i la mort en una aldea d'ara fa 4.000 anys. Minferri (Juneda)". El mes de març de 2003, va tenir lloc a la Universitat de Lleida la Reunió Internacional Chevaux-de-frise i fortificació en la primera edat del ferro europea (Alonso *et al.* 2003) que va reunir els millors especialistes de la península i una molt qualificada representació de col·legues europeus. I, finalment, el desembre de 2004, tenia lloc el *workshop* en el que es van presentar i debatre els treballs que a continuació es presenten.

L'objectiu del *workshop* (Lleida, 2004) era, com hem dit, contrastar els resultats obtinguts pels diferents equips de recerca. A més, vam tenir l'oportunitat de poder incorporar la presentació dels treballs dels grups dirigits per Núria Rafel i David Garcia que enriqueixen substancialment la visió de l'Ebre i la ponència de Jesús V. Picazo sobre el poblament a la Vall mitja de l'Ebre, una aportació fonamental destinada a subsanar, en la mesura que fos possible, la manca de projectes conjunts entre la recerca que s'efectua a les comunitats autònomes aragonesa i catalana. Els treballs presentats al *workshop* constitueixen un bon estat de qüestió sobre com es veu en les diferents àrees l'aparició de l'arquitectura pètria, dels poblats tancats, del primer urbanisme (cronologia, paper assignat a les poblacions indígenes i el seu patrimoni i tradicions culturals, importància de la presència comercial fenícia i grega en el desencadenament i desenvolupament dels processos), la caracterització de la primera edat del ferro i el sorgiment de la civilització ibèrica.

El lector del dossier podrà apreciar la diversitat d'opinions i acceptar, segurament, que la complexitat dels temes exigeix uns plantejaments i unes solucions "regionals". Malgrat això, com afirmàvem ja fa uns anys (Junyent 2002), el problema no rau a explicar la diversitat possible de determinats processos, cas de la dicotomia entre costa i interior, sinó a justificar interpretacions diametralment oposades i condemnades a congeniar per produir-se en zones contigües o molt pròximes i ben comunicades, com és el cas dels diferents processos descrits a l'Ebre, al Cinca i al Segre. Els resultats, en algun cas tan espectaculars com els obtinguts a Sant Jaume de Mas d'en Serrà (Alcanar), reforcen la lectura fortament territorialitzada; continua, però, existint el dubte sobre quin tant per cent de la disparitat entre les interpretacions respon a una realitat diferent i quin és fruit dels paradigmes explicatius emprats: en la conca baixa del Sènia, el model aplicat a un registre arqueològic potent porta a parlar d'una colonització, per part de poblacions procedents del Baix Aragó o dels Millars, d'un territori on no existeix poblament anterior al segle VII a.n.e. i d'un procés desencadenat per la presència fenícia i que acabarà amb aquesta pels volts del 600 a.n.e.; la lectura, però, les seqüències dels assentaments propers de Puig de la Misericòrdia (Vinarós) i Puig de la Nao (Benicarló) semblen apuntar en una altra direcció i conviden a la prudència.

Cal reconèixer que el projecte “De l'aldea a la *ciuitas*” no ha fet cap contribució decisiva al que constituïa un dels principals reptes, els Camps d'Urnes. Entre les diferents col·laboracions el lector trobarà sobre la qüestió el que segurament espera, és a dir, en cada una de les àrees, la referència obligada a la seva presència reconeguda en el ritual funerari incinerador i en la presència de les ceràmiques acanalades i una valoració més o menys matisada del seu paper calalitzador en el procés històric. En la proposta del Grup d'Investigació Prehistòrica de la Universitat de Lleida (GIP) formulada aquests darrers anys (Junyent, 2002, 32; 2003, 32-36), els CCUU deixen de ser l'element vertebrador de les perioditzacions i, encara més, es qüestiona radicalment la seva existència real en considerar-los un constructe, una “cultura arqueològica”, invenció pura i simple, del model ètnic i cultural hereditat del segle XIX, reformulat una i mil vegades per la tradició acadèmica normativa, des de Pere Bosch Gimpera fins als nostres dies, des de la més pura ortodòxia migracionista a la proposta de petits grups, això sí, molt actius i portadors d'un nou model socioeconòmic (Ruiz Zapatero 1995). S'ha de dir que, ara com ara, aquesta és la posició majoritàriament acceptada per la comunitat científica i recentment Gonzalo Ruiz Zapatero ha tornat a insistir en la inevitable impressió d'una certa homogeneïtat cultural, en la sensació que hi ha una “cultura” de Camps d'Urnes i en l'existència d'un fort component CCUU sobre els dos costats de l'Ebre Mig (Ruiz Zapatero 2005, 33-40). L'autor continua afirmant, com feia l'any 1985, en referir-se als Camps d'Urnes Recents (900-700 aC) del nord-est, que les ceràmiques acanalades constitueixen la vaixel·la dominant. Cal dir, per mantenir la qüestió oberta, que en el poblat clos de Vincament (Fraga), pertanyent al Grup del Segre-Cinca II (1250-950 cal. a.n.e.), moment immediatament anterior, la ceràmica acanalada representa a la fase I el 0'20% dels fragments i el 0'8% dels individus i a la fase II, el 5'10% i el 5'35 respectivament.

La proposta presentada per Jesús V. Picazo, sòlida, documentada i especialment complexa, en reconèixer “cicles locals”, contrasta amb el model processual, autoctonista i continuista defensat pel GIP. L'arquitectura pètria i els poblats aglomerats remunten, com és conegut, a inicis del segon mil·lenni al sud de l'Ebre i els primers poblats estables situats en alt a finals del calcolític. Per raons òbvies de proximitat, ens interessen més les altres dues zones, la vall mitjana del riu i els territoris situats al nord. Hauran d'ésser claus els resultats obtinguts a Cabezo de la Cruz (La Muela, Saragossa), assentament de 13 ha. sobre el riu Huerva, ocupat durant el bronze final, segles IX-VIII cal a.n.e., i la primera edat del ferro, 800 cal a.n.e. fins al segle V i tres fases constructives, la darrera ja ibèrica, i a El Macerado (Leciñena), construït sobre 1153/1082 cal a.n.e. (1000/960 aC) i abandonat pels volts de 945/970 cal a.n.e. (855/880 aC). Als Camps d'Urnes, malgrat l'escadussera presència de ceràmiques acanalades o parlar d'una introducció gradual que no va produir canvis en la vida de la gent i que es dilueix cap a les serres i depressions interiors, se'ls assigna un paper rellevant, associant-los a l'aparició del poblat de carrer central al nord de l'Ebre a l'entorn

del segle IX, o al canvi de model territorial després de la crisi del bronze tardà al sud del riu, és a dir, durant la mateixa centúria. Davant d'una disparitat tan acusada en les lectures del registre arqueològic sembla molt evident la necessitat d'establir un programa de recerca conjunt entre investigadors catalans i aragonesos. La col·laboració amb la DGA i el Museu d'Osca a Vincamet (Fraga) i el Workshop celebrat a Lleida haurien de ser un primer pas.

El nou projecte “Les transformacions socials a través dels espais de la vida i la mort en el nord-oest del Mediterrani durant el II i el I mil·lenni a.n.e.” aprovat pel Ministerio de Educación y Ciencia, amb número de referència HUM2005-06384, haurà de prendre el relleu.

Bibliografia citada

ALONSO 1999

N. Alonso, “De la llavor a la farina. Els processos agrícoles protohistòrics a la Catalunya occidental”, *Monographies d'Archéologie Méditerranéenne*, 4, Lattes.

ALONSO 2000

N. Alonso, “Cultivos y producción agrícola en época ibérica, III Reunión de Economía Ibérica”, *Saguntum*, extra 3, 25-46.

ALONSO 2004

N. Alonso, “Conreus i producció agrícola en època ibèrica”, R. BUIXÓ (ed.), *Eines i feines del camp a Catalunya. L'estudi de l'Agricultura a través de l'Arqueologia*, Girona, 55-61.

ALONSO *et al.* 1999

N. Alonso, E. Junyent, J. B. López, “Chronologie des ages des métaux dans la Basse Vallée du Segre (Catalogne, Espagne) à partir des datations 14C”, *Actes du 3ème Colloque International C14 et Archéologie, Lyon 1998, Mémoires de la Société Préhistorique Française*, XXVI, 287-292.

ALONSO *et al.* 2003

N. Alonso, E. Junyent, A. Lafuente i J. B. López (eds.), *Chevaux-de-frise i fortificació en la primera edat del ferro europea*, Publicacions de la Universitat de Lleida, Lleida.

GIP 2003

N. Alonso, A. Colet, M. Gené, X. Gómez, E. Junyent, A. Lafuente, J. B. López, A. Moya, E. Tartera i A. Vidal, “Caballos y hierro. El campo frisio y la fortaleza de «els Vilars d'Arbeca» (Lleida, España), siglos VIII-IV a.n.e.”, a N. ALONSO, E. JUNYENT, A. LAFUENTE i J. B. LÓPEZ (eds.), *Chevaux-de-frise i fortificació en la primera edat del ferro europea*, Publicacions de la Universitat de Lleida, Lleida, 233-274.

JUNYENT 2002

E. Junyent, "Els segles de formació: el bronze final i la primera edat del ferro a la depressió de l'Ebre", *I Jornades d'Arqueologia, Ibers a l'Ebre. Recerca i interpretació, Tivissa, 23 i 24 de novembre de 2001, Ilercavonia*, 3, CERE-Ajuntament de Tivissa, 17-35.

JUNYENT 2003

E. Junyent, "L'albada de la civilització i els temps ilergets", a E. JUNYENT i A. PÉREZ, *L'Antiguitat, d'Iltirta a Ilerda, Història de Lleida*, volum 1, Pagès Editors, Lleida.

LÓPEZ 2000

J. B. López, *L'evolució del poblament protohistòric a la plana occidental catalana. Models d'ocupació del territori i urbanisme*, tesi doctoral, Universitat de Lleida. En premsa.

LÓPEZ 2001a

J. B. López, "Minferri en el context de l'edat del bronze a la plana occidental catalana", a *Colors de Terra. Minferri. La vida i la mort en una aldea d'ara fa 4.000 anys*, catàleg, Lleida.

LÓPEZ 2001b

J. B. López, "L'edat del Bronze", a DD. AA., *La Noguera antiga. Des dels primers pobladors fins als visigots*, catàleg exposició, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Museu de la Noguera, Ajuntament de Balaguer, 62-95.

RUIZ ZAPATERO, LORRIO 1995

G. Ruiz Zapatero i A. J. Lorrio, "La muerte en el Norte Peninsular durante el primer milenio a.C." a R. FÁBREGAS, F. PÉREZ i C. FERNÁNDEZ (eds.), *Arqueología da Morte na Península Ibérica desde as Orixes ata o Medievo*, Xinzo de Limia.

RUIZ ZAPATERO 2005

G. Ruiz Zapatero, "Los grupos de Campos de Urnas y la Edad del Hierro «Céltica»: tradición y continuidad cultural en Iberia durante el I milenio a.C.", a J. de Hoz, E. R. LUJÁN, P. SIMS-WILLIAMS (eds.), *New approaches to Celtic place-names in Ptolemy's Geography*, Ediciones Clásicas, Madrid, 33-53.